

Joanna MLECZKO

Uniwersytet Śląski, Polska
Uniwersytet w Płowdiwie, Bułgaria
joanna.mleczko@us.edu.pl

TERMINOLOGIA OBRZĘDOWA ZWIĄZANA Z NOCĄ POŚLUBNĄ I „SŁODKĄ RAKIĄ“ W TRADYCYJNYM BUŁGARSKIM WESELU

Joanna MLECZKO

University of Silesia in Katowice
University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”

RITUAL TERMINOLOGY CONNECTED WITH THE WEDDING NIGHT AND “SWEET RAKIA” IN TRADITIONAL BULGARIAN WEDDINGS

This article is an attempt to analyse selected ritual terms related to the wedding night and „sweet rakia“ in traditional Bulgarian weddings. Selected terms have a close connection with the rite’s semantics. The first group includes the names of the wedding night (they express the widely understood concept of the connection between the newlyweds) and the names of the ritual characters motivated by their activities (which recreate the order of wedding night’s preparation). The terms of the second group are names referring to the rakia’s qualities as a bride’s virginity or her lack of. A separate section is devoted to the definitions of the virgin and non-virgin bride.

Słowa kluczowe: obrzęd weselny, terminologia, semantyka, słowotwórstwo

Keywords: wedding ceremony, terminology, semantics, word formation

Noc poślubna i obrzędowość „słodkiej rakii“ to dwa kluczowe momenty w ludowym weselu bułgarskim. W tradycyjnych społeczeństwach zawarcie związku małżeńskiego między mężczyzną i kobietą ma bowiem swoje uzasadnienie tylko wtedy, gdy prowadzi do przyjścia na świat ich potomstwa (Маринов 1981: 234). Stąd znaczenie pokładzin, które mają potwierdzić zdolność panny młodej do zajścia w ciążę, a w przypadku pana młodego – zdolność do jej zapłodnienia. To tłumaczy także dlaczego w różnych momentach realizacji obrzędu – włączając okres poprzedzający właściwe wesele i następujący po nim (zgodnie z trójdzielnią strukturą obowiązującą w bułgarskiej literaturze przedmiotu¹) wykonywane są czynności, wśród których jedne stymulują możliwości prokreacyjne nowożeńców (np. obsypywanie ziarnami zbóż²), podczas gdy inne, działając na zasadzie „obrazu

¹ Por. opisy ludowego wesela bułgarskiego w monografiach regionalnych: Генчев 1974: 272–288, Георгиева 1980: 390–411, Дражева 1986: 171–192, Василева 1993: 211–225, Цанева 1994: 146–190, Даскалова 1996: 270–292, Анчев 2002: 267–312.

² Por. *obsypywanie ziarnem* panny młodej, gdy zaplatają jej włosy, czy pana

spełnionego“ (Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 205), przywołują na myśl poczęcie, oczekiwaną brzemiennność panny młodej i narodziny dziecka (np. łączenie różnych części ciała nowożeńców³, obciążanie panny młodej⁴, obecność małych dzieci⁵). Z kolei rola obrzędowości „słodkiej rakii“, będącej konsekwencją nocy poślubnej, a ściślej, pomyślnej defloracji panny młodej, wynika z faktu, że rezultat pokładzin decyduje o dalszym przebiegu wesela – jeśli panna młoda okazuje się nie być dziewicą, wesele jest przerywane.

Terminologia obrzędowa związana z obu etapami bułgarskiego wesela jest interesująca nie tylko w kontekście czysto językowym (ze względu na sposób nominacji, udział słownictwa rodzimego, w tym literackiego i ludowego, zapożyczeń), ale i semantycznym, wskazującym na związki z obrzędem – na obrzęd weselny jako podstawę onomazjologiczną większości z ekscerpowanych nazw.

Jeśli prześledzić czynności rytualne bezpośrednio poprzedzające akt małżeński, do którego dochodzi w noc poślubną, to okaże się, że tworzą one szereg synonimiczny wyrażający szeroko rozumianą ideę połączenia. I tak oto jeszcze zanim młodzi zostaną doprowadzeni do łóżnicy, powtarzane są czynności podejmowane w trakcie zaślubin – rozłamywanie przez nowożeńców chleba (Елчинова 1989: 121) lub wymiana nad ich głowami wieńców weselnych (СБНУ 37: 249). Potem, gdy przed aktem małżeńskim świekra karmi młodych rachatłukum (АИФ 73–II: 229), oboje zjadają jabłko (АИФ 306: 69), które pan młody podaje pannie młodej w ustach albo panna młoda zlizuje cukier z kolana pana młodego (СБНУ 49: 713), połączenie – już wyraźnie w planie fizycznym – symbolizuje kategoria smakowa „słodkie”⁶.

Motyw połączenia odnajdujemy także w kodzie personalnym⁷ nocy poślubnej.

młodego w trakcie rytualnego golenia (Дражева 1986: 226) albo obojga, gdy wychodzą z cerkwi (Генчев 1974: 283, Георгиева 1980: 404).

³ Por. wzajemne *nadeptywanie się* nowożeńców (Николова 1999: 389, Генчев 1974: 283) towarzyszące powitaniu panny młodej w domu pana młodego, a także wrócenie o płci pierwszego dziecka z tego, kto pierwszy kogo nadeptnie (Николова 2005: 112).

⁴ Por. *wręczanie pannie młodej*, przed przestąpieniem przez nią progu nowego domu, bochenków chleba (Генчев 1985: 183, Георгиева 1980: 405, Анчев 2002: 299) lub naczyń z wodą (СБНУ 49: 713, СБНУ 37: 248, Дражева 1986: 229), a także zachowane w dialektach nazwy kobiety ciężarnej, które świadczą o rozumieniu tego stanu jako obciążania, noszenia ciężaru (Николова 2005: 98).

⁵ Por. *podawanie pannie młodej* do potrzymania dziecka, najczęściej płci męskiej, podczas wprowadzania jej do nowego domu (Николова 1999: 390, СБНУ 5: 54, Даскалова 1996: 287) – model obrzędowego noszenia na rękach dziecka nawiązuje do praktyki noszenia go najpierw przez dziewięć miesięcy ciąży w łonie, a następnie przez trzy pierwsze lata życia na rękach (Николова 2005: 103).

⁶ Tym samym „słodkie“ sygnalizuje stan seksualnej aktywności nowożeńców w noc poślubną (Гура 2012: 713).

⁷ Obrzęd rozumiany jest tu jako tekst kultury, na który składają się dwa poziomy (teksty): werbalny i rytualny. Pierwszy (kod werbalny) to towarzyszące realizacji obrzędu teksty folkloru wraz z terminologią obrzędową. Drugi poziom tworzą czynności i działania rytualne (kod akcyjny), ich wykonawcy i adresaci (kod personalny), wykorzystane rekwizyty obrzędowe (kod przedmiotowy), czasoprzestrzeń, w której obrzęd jest realizowany

Wśród osób, które odgrywają istotną rolę w przygotowaniach do pokładzin przeważają pary – małżeńskie lub tworzone na potrzebę tej właśnie chwili (poza obrzędem – stanu wolnego), co nierzadko przekłada się na sposób ich nominacji. Przy terminach określających odpowiednio mężczyznę i kobietę, podstawą słowotwórczą nazwy żeńskiej jest nazwa męska: *кума* (← *кум*), *заложничка* (← *заложник*), *водачка* (← *водач*), *магерница* (← *магер*), *петелджийка* (← *петелджия*), a czasami iluzję pary małżeńskiej wprowadza drugi członek, jak w przypadku terminów *девер-майка* i *девер-баща*. Bycie w parze spełnia tu – jak zauważa rosyjska badaczka Elena S. Uzeniowa – funkcję magiczną, służącą modelowaniu pełnej rodziny (Узенёва 2010: 37).

To właściwe obrzędowi dążenie do synonimiczności (Толстой 1995b: 64) obserwujemy także na przykładzie terminów nazywających akt małżeński. Podstawą onomazjologiczną takich formacji odczasownikowych jak: *свождане*⁸, *завързване*, *събиране*, *брачно съставяне* są leksemy wyrażające semantykę połączenia: *свождам dial.* ‚събирам... неколцина на едно място‘ (← *свод* ‚събиране двама на едно място‘) (БСРЛ 2012: 581), *вързвам* ‚чрез взел съединявам един с друг краища на връв, кърпа и др.‘ (БТР 2002: 111), *събирам* ‚съединявам, приближавам, допирам‘ (БТР 2002: 941), *съставям* ‚образувам цялост от отделни части‘ (БТР 2002: 952). Korelują one z jedną z etiologicznych opowieści, według której stwórca tworząc mężczyznę i kobietę, użył igły i nitki. Tyle że u mężczyzny nitka, którą zszywał ciało, okazała się za długa, a u kobiety – za krótka. By zrekompensować to, czego brakuje w ciele kobiety, konieczny jest *coitus* (Георгиев (ред.) 2016: 25–26) – ‚połączenie‘ (ЛБР 1994: 97).

W noc poślubną dużą wagę przywiązuje się do sprawności seksualnej pana młodego, do tego, by podczas zbliżenia nie doszło do jego „zawiazania“ (*завързване*) rozumianego tu jako ‚zawiazanie potencji‘. Za nieskonsumowanie związku winą zwykle obarcza się wrogów pana młodego, o czym świadczą słowa wypowiedziane przez tych, którzy czekają na obwieszczenie rezultatu pokładzin: *зете е зафрззанъ* (СБНУ 5: 46). Termin ten należy odnieść do „magii Alkmeny“, magicznego „zawiazania“ – w szerszym wymiarze „zamknięcia“ pana młodego w dotychczasowym, kawalerskim stanie (Stomma 1981: 35). W toku wesela, które jest typowym obrzędem przejścia, jednostka zmienia swój status społeczny, czego potwierdzeniem w tym wypadku będą narodziny dziecka, czyniące z młodych małżonków pełnoprawnych członków społeczności zamężnych i żonatych. Dlatego też przed pokładzinami podejmowane są działania, które mają zapobiec ewentualnej niesprawności pana młodego, takie jak: rozpinanie jego ubrania, czy rozwiązywanie węzłów (Василева 1993: 222), wyciąganie sznurka ze spodni (АИФ 150: 25), charakteryzowane jako „magia Alkmeny“ (+) (Stomma 1976: 101).

(kod przestrzenny i kod temporalny), dzięki odgrywające integralną rolę w obrzędzie lub towarzyszące jego kodowi werbalnemu (kod dźwiękowy) (Виноградова, Толстая 1993: 60, Толстой 1995a: 167).

⁸ Por. derywowane od tej samej podstawy słowotwórczej nomina agentis: *сводник* i *сводница* funkcjonujące jako jedne z określeń swatów, których zadaniem jest kojarzenie panien i kawalerów w pary.

Analizując terminologię związaną z nocą poślubną w kontekście relacji, w jakich pozostają ze sobą terminy należące do różnych kodów obrzędu, warto zwrócić uwagę na niektóre nazwy, jakimi określane są postaci obrzędowe towarzyszące parze nowożeńców. Ich podstawy słowotwórcze nawiązują do konkretnych działań obrzędowych, składających się na scenariusz nocy poślubnej, zwłaszcza fazy przygotowań do aktu małżeńskiego i momentu ogłoszenia jego rezultatu. I tak, najpierw specjalnie wytypowani funkcjonariusze weselni, gdzieśgdzie znani pod nazwą *доучвачи* (← *доучвам* ,уча някого или нешто допълнително, докрай‘ (БТР 2002: 191)) lub *настойници* (*настойник, настойница* <попечител, опекун> (БТР 2002 : 504)) udzielają nowożeńcom wskazówek, jak mają się zachować podczas aktu małżeńskiego (*Я слушай: фани Стамена за рака, та го одведи у земнико, на убаво му разправи, бре! Како ти що си чинил с мене, така и он да чини с Цвета [...].* (СБНУ 37: 249) // *Слушай, chwyć Stamena za rękę i zaprowadź go do piwnicy i dobrze mu tam powiedz! Tak jak to robiłeś ze mną, niech on zrobi z Cwetą [...].*) Potem *водачи* (← *водя* ,правя някой или нешто да върви след мене, да ме следва‘ (БТР 2002: 106)) doprowadzają młodych do łóżnicy, pod drzwiami której czuwają *кануджии*⁹ (*кануджия arch. dial.* znaczenie ,вратар‘, derywat od tureckiego *kapıcı* ,ts.‘ (БЕР 2 : 220).

Rakija, obok wina, to jeden z najważniejszych trunków w kodzie kulinarnym bułgarskiego wesela – stanowi podstawę onomazjologiczną lub słowotwórczą części terminów związanych z obrzędowością przypadającą bezpośrednio po nocy poślubnej. Pełni ona w niej funkcję znaku – jej właściwości niosą informację o rezultacie aktu małżeńskiego, o tym, czy panna młoda była dziewicą, czy też nie. Do najczęściej spotykanych określeń rakii, którą najpierw częstuje się gości zgromadzonych w domu pana młodego, a później posłańcy informujący o rezultacie nocy poślubnej przynoszą do domu rodzinnego panny młodej¹⁰ (СБНУ 5: 56, СБНУ 49: 714, СБНУ 37: 249, Георгиева 1980: 405, Дражева 1986: 230) należą dwa synonimiczne przymiotniki: *сладка* i *блага*. W obrzędzie weselnym „słodkie“ funkcjonuje jako symbol miłości, niosąc jednocześnie podtekst erotyczny (Гура 2012: 713), o czym świadczą przywołane wcześniej czynności poprzedzające odprowadzenie nowożeńców do łóżnicy. Słodka rakija wręczana przez posłańców matce panny młodej stanowi zatem dowód dziewictwa jej córki, dodatkowo poparty słowami pieśni:

⁹ W Dobrudży, gdzie poświadczona została nazwa *кануджии*, występuje ona w znaczeniu: ,para małżeńska, która przygotowuje nowożeńców do pokładzin‘ (Генчев 1974: 275). Jednak prymarne znaczenie tej formacji słowotwórczej *кануджия, кануджийка* – ,odźwierny‘, pozwala sądzić, że owa para mogła nie tylko przyuczać nowożeńców, ale także czekać przy drzwiach łóżnicy w oczekiwaniu na ogłoszenie rezultatu aktu małżeńskiego.

¹⁰ Czasami rakiję zanoszą także do *kuta* (Генчев 1985: 185, Генчев 1974: 285, Дражева 1986: 230, Анчев 2002: 302, Василиева 1993: 223) i domów wybranych funkcjonariuszy weselnych, np. *dewera* i *zyłwy* (Анчев 2002: 302), *robasztima* (Дражева 1986: 230), *starego swata* (СБНУ 5: 46).

*Ишалла, машалла, момина майка,
добро ѝе, добро ѝе чедо хранила,
майка си, майка си – не засрамило!*

Генчев 1985: 185

Daj Boże! Chwała ci, matko panny młodej,
dobrze ją wychowałaś,
nie przyniosła ci wstydu!

Czasami to samo znaczenie przypisuje się rakii ciepłej i gorącej (*зреяна/жежска ракия*). Podczas nocy poślubnej „ciepłe“ wskazuje na związek między ogniem i aktem seksualnym (Николова 2000: 29) – stąd i rozpalanie po pokładzinach ogniska, które go dubluje (Николова 1999: 391, Генчев 1974: 284, Генчев 1985: 185, Дражева 1986: 230, Анчев 2002: 302). Wśród określeń rakii podawanej po pokładzinach nie może zabraknąć także i tych z przymiotnikiem „czerwony“ – *червена ракия*. Kolor ten po fizycznym zbliżeniu nowożeńców staje się czytelnym znakiem pomyślniej defloracji panny młodej i jej dziewictwa: zaraz po tym, jak dojdzie do aktu małżeńskiego, okazuje się ślady krwi na jej koszuli (Генчев 1985: 185), naczynie z rakiją przewiązuje się czerwoną nitką (Генчев 1974: 285), twarze przebierańców, którzy gdzieniegdzie towarzyszą *rakidzijom*, są pomazane na czerwono (Николова 1999: 392). Jednak spośród wszystkich określeń rakii pitej po pokładzinach najczęściej powtarzaną w źródłach właściwością jest jej słodkość, co tłumaczy, dlaczego połączenie wyrazowe *сладка ракия* zostało przeniesione na cały kompleks obrzędowy związany z ogłaszaniem dziewictwa panny młodej.

W grupie terminów przypisanych do nocy poślubnej i obrzędowości „słodkiej rakii“ na szczególną uwagę zasługują nazwy samej panny młodej, które nadaje się jej po pokładzinach. Stanowią one, podobnie jak kod przedmiotowy – rakija wraz z naczyniem, w którym jest podawana albo koszula ślubna wraz z sitem, w którym jest wynoszona – znak jej dziewictwa lub jego braku.

Jeśli panna młoda była dziewicą, naczynie, w którym posłańcy niosą rakiję, niezależnie od tego, z czego zostało wykonane, musi być trwałe, by jego zawartość nie wyciekła (Николова 2000: 28). Inaczej, gdy okaże się, że panna młoda nie dochowała cnoty przed ślubem. Ona sama, na zasadzie analogii do swojego ciała, określana jest jako *пробита* ‚przebita‘, *продупчена* ‚przedziurawiona‘, *счупена* ‚złamana‘ (Георгиев (ред.) 2016: 426). Dlatego rakija podawana jest jej ojcu, podobnie jak wcześniej zgromadzoną na pokładzinach gościom, w przebitej szklanicę (Дражева 1986: 230). Czasami naczynie może być bez dna (Цанева 1994: 183), z czym należy łączyć inne określenie panny młodej niedziewicy – *бъчва без дъно* ‚beczka bez dna‘, wywodzone od terminu *продънване* (w jednym ze znaczeń u Najdena Gerowa: ‚пробивам, продупчвам, избивам дъното на нещо‘ (Геров 4: 301)), oznaczającego w folklorze deflorację, co ma zapewne swoje źródło w wyobrażeniach o mitycznym organie *дъна* (*дъно*), jako dolnej części ciała i „wejściu“ do jego wnętrza (Георгиев (ред.) 2016: 23, БЕР 1: 457). Naruszona struktura to także właściwość przedmiotów przynoszonych przez posłańców, które funkcjonują jako znaki braku dziewictwa panny młodej – obrzędowy chleb jest

wówczas nadłamany (АИФ 73–II: 229), rozłamany na cztery części (СБНУ 42: 93) albo z dziurą w środku (Цанева 1994: 183).

W tekstach folkloru o pannie młodej, która nie była dziewicą, mówi się *развалена*: gdy posłańcy przybywają do jej domu rodzinnego, śpiewają:

*Добро утро ти, свато,
ракия ти нося,
ракия ти нося.
Ракия студена,
булка развалена.*

АИФ 321: 14

Dzień dobry swacie,
niesiemy ci rakiję,
niesiemy ci rakiję
rakija zimna,
panna młoda **naruszona**.

Określenie to nawiązuje do aktu małżeńskiego, którego konsekwencją ma być defloracja panny młodej (*развалена* ← *развалям* «разрушавам, събарям» (БТР 2002: 804)). Nieprzypadkowo znakiem pozbawienia panny młodej dziewictwa (jeden z terminów określających akt seksualny to *разваляне* (Гура 1990: 35)) jest rozbijanie przez pana młodego stojącego przy drzwiach¹¹ lub w progu łóżnicy naczynia (Моллов 1988: 71, Генчев 1985: 184).

W tradycji ludowej miejsce chrześcijańskiej pokuty zastępuje wyobrażenie, że popełniony grzech można odkupić, podejmując specjalne działania magiczne i w ten sposób uniknąć kary, złagodzić ją lub ograniczyć (Толстая 2000: 25). Należy do nich publiczne rozgłaszanie hańby panny młodej niedziewicy. W wypowiedzianych formułach słownych skierowanych do zwierząt w stajni jest ona wtedy określana albo przy użyciu eufemizmu, na zasadzie zaprzeczenia do przymiotnika „dobra“, które zarezerwowane jest dla panny młodej dziewicy – *невестата не е арна* (Георгиева 1980: 406)/*не е хубава* (Генчев 1974: 285) „panna młoda nie jest dobra“, albo bardziej dosadnie – *нашата булка русния* (Анчев 2002: 303) „nasza panna młoda murwa“.

Określanie panny młodej, która nie dochowała przed ślubem dziewictwa jako *невестата на кучето* „psia panna młoda“ (Христов 1996: 69) należałoby łączyć z wyobrażeniami o niej jako obcej, spoza „tego“ świata, o czym może świadczyć zarówno jej strój – widzimy ją w samej koszuli (Дражева 1986: 230), a niekiedy zupełnie gołą (Даскалова 1996: 288), jak i przestrzeń, w której po nieudanej defloracji zaczyna funkcjonować – gdzieś tam zmusza się ją do tańca na cierniach (Манкова 1982: 141) mających status granicy między „tym“ i „tamtym“ światem (Георгиев (ред.) 2016: 633). Nierzadko każe się jej pocałować

¹¹ Por. przypisywanie drzewom symboliki genitalnej (Байбуурин, Левинтон 1978: 95).

psa (Велчева 1975: 70), uchodzącego za zwierzę nieczyste (Moszyński 1934, cz. 2, t. 1: 563), a do tego należące do istot kynomorficznycy broniących dostępu do świata podziemnego (Tokarska, Wasilewski, Zmysowska 1982: 100), z którym panna młoda niedziewica jest kojarzona. Bywa też, że musi pocałować Cygana, gdy wysyłają go do jej rodziców z wiadomością o rezultacie nocy poślubnej (СБНУ 45: 205) – w bułgarskich wyobrażeniach innowiercy i etnicznie obcy, do których zalicza się Cyganów, nazywani są *кучешки народ* ‘psi naród’, *кучешка вяра* ‘psia wiara’ (Христов 1996: 67).

Wśród jej zwierzęcych określeń jest także *магарешка булка* ‘ośla panna młoda’. Osiół, podobnie jak pies, w kulturze śródziemnomorskiej służy przedstawianiu seksualnych przewinień (Христов 1996: 69, 70). Stąd niemal powszechna w Bułgarii praktyka sadzania panny młodej niedziewicy na osła i obwożenie jej po wsi (Николова 1999: 392, Генчев 1974: 285, СБНУ 42: 94, Дражева 1986: 230, Цанева 1994: 183, Анчев 2002: 303, Васиљева 1993: 223). Znamienne, że siedzi ona przodem do zady zwierzęcia – ruch do tyłu kojarzony jest z zaświatami, które charakteryzuje odwrócony porządek przestrzenny (Tokarska, Wasilewski, Zmysowska 1982: 81) i może tu oznaczać próbę odesłania pohańbionej panny młodej tam, gdzie jej płodność – rozumiana jako możliwość zajścia w ciążę i rodzenia dzieci – została zainicjowana (Христов 1996: 70).

Przegląd wybranych terminów związanych zaledwie z dwoma etapami tradycyjnego bułgarskiego wesela wyraźnie wskazuje na rolę kontekstu obrzędowego w nominacji. Ta zależność wynika z istoty samego obrzędu, w którym jedne i te same treści mogą zostać wyrażone za pomocą różnych środków semiotycznych (Толстой 1995b: 64).

LITERATURA

- АИФ 73-II:** *Материали от с. Теплен, Гоцеделчевски район, Благоевградски окръг.* Записал: А. Анчев, 14–17 III 1979. Информатори: А.Д. Петелова (55 г.), А.А. Петелова (20 г.), 218–220, 227–231; А. Беќярова (31 г.), 227–231. **АИФ 73-II:** *Materiali ot s. Teplen, Gotsedelchevski rayon, Blagoevgradski okrag.* Zapisal: A. Anchev, 14–17 III 1979. Informatori: A.D. Petelova (55 g.), A.A. Petelova (20 g.), 218–220, 227–231; A. Bekyarova (31 g.), 227–231.
- АИФ 306:** „Българско обредно изкуство“. Регионални проучвания на Северозападна България, Михайловградско (с. Горно Линово). Записал: Г. Краев, XII 1985. Информатори: С. Ефремова (81 г.), 66–71; И. Илиева (71 г.), 77. **АИФ 306:** „Balgarsko obredno izkustvo“. Regionalni prouchvaniya na Severozapadna Balgariya, Mihaylovgradsko (s. Gorno Linovo). Zapisal: G. Kraev, XII 1985. Informatori: S. Efremova (81 g.), 66–71; I. Ilieva (71 g.), 77.
- АИФ 321:** *Фолклорни записи от с. Брестово, Троянско, Ловешки окръг.* Записала: Е. Томова, 10–15, 18 I 1984. Информатори: Н. Станчева (63 г.), 5–8, 10–11, 14–15; Г. Цанкова (65 г.), 5–7, 11, 14–15; В. Ботева (67 г.), 7–8, 10–11, 14–15; Р. Карнашева (58 г.), 7; Н. Бойчев (74 г.), 9, 12–13. **АИФ 321:** *Folklorni zapisi ot s. Brestovo, Troyansko, Loveshki okrag.* Zapisala: E. Tomova, 10–15, 18 I 1984. Informatori: N. Stancheva (63 g.), 5–8, 10–11, 14–15; G. Tsankova (65 g.), 5–7,

11, 14–15; V. Boteva (67 g.), 7–8, 10–11, 14–15; R. Karnasheva (58 g.), 7; N. Boychev (74 g.), 9, 12–13.

Анчев 2002: Анчев, А. Сватбени обичаи и обреди. // *Сакар. Етнографско, фолклорно и езиково изследване*. Ред. Р. Попов и С. Гребенарова. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 267–312. **Anchev 2002:** Anchev, A. Svatbeni obichai i obredi. // *Sakar. Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane*. Red. R. Popov i S. Grebenarova. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 267–312.

Байбурин, Левинтон 1978: Байбурин, А.К., Левинтон, Г.А. К описанию организации пространства в восточнославянской свадьбе. // *Русский народный свадебный обряд. Исследования и материалы*. Ред. К.В. Чистов и Т.А. Бернштам. Ленинград: Наука, 89–105. **Bayburin, Levinton 1978:** Bayburin, A.K., Levinton, G.A. K opisaniyu organizatsii prostranstva v vostochnoslavyanskoj svadbe. // *Russkiy narodniy svadebniy obryad. Issledovaniya i materialy*. Red. K.V. Chistov i T.A. Bernshtam. Leningrad: Nauka, 89–105.

БЕР 1 (1971), 2 (1979): *Български етимологичен речник*. Ред. В.И. Георгиев. София: Издателство на БАН. **BER 1 (1971), 2 (1979):** *Balgarski etimologichen rechnik*. Red. V.I. Georgiev. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.

БСРЛ 2013: Холиолчев, Х., Младенов, М., Радева, Л. *Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник*. София: Изток-Запад. **BSRL 2013:** Holiolchev, H., Mladenov, M., Radeva, L. *Balgarska semejno-rodova leksika. Entsiklopedichen rechnik*. Sofiya: Iztok-Zapad.

БТР 2002: Андрейчин, Л., Георгиев, Л., Илиев, Ст., Костов, Н. и др. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство. **BTR 2002:** Andreychin, L., Georgiev, L., Iliiev, St., Kostov, N. i dr. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofiya: Nauka i izkustvo.

Василева 1993: Василева, М. Сватбени обичаи и обреди. // *История и култура на Карнобатския край*. Ред. Д. Тодоров. София: Издателство на БАН, 211–225. **Vasileva 1993:** Vasileva, M. Svatbeni obichai i obredi. // *Istoriya i kultura na Karnobatskiya kray*. Red. D. Todorov. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 211–225.

Велчева 1975: Велчева, Н. Традиционната сватба в някои села от Софийско. // *Векове*, кн. 4, 64–72. **Velcheva 1975:** Velcheva, N. Traditsionnata svatba v nyakoi sela ot Sofiysko. // *Vekove*, kn. 4, 64–72.

Генчев 1974: Генчев, С. Сватбени обичаи и обреди. // *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. Ред. Д. Тодоров. София: Издателство на БАН, 272–288. **Genchev 1974:** Genchev, S. Svatbeni obichai i obredi. // *Dobrudzha, Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya*. Red. D. Todorov. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 272–288.

Генчев 1985: Генчев, С. Сватбени обичаи и обреди. // *Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България. Етнографски и езикови проучвания*. Ред. Д. Тодоров. София: Издателство на БАН, 176–187. **Genchev 1985:** Genchev, S. Svatbeni obichai i obredi. // *Kapantsi. Bit i kultura na staroto balgarsko naselenie v Severoiztochna Balgariya. Etnografski i ezikovi prouchvaniya*. Red. D. Todorov. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 176–187.

Георгиев (ред.) 2016: Георгиев, М. (ред.). *Митология на човешкото тяло. Антропологичен речник*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. **Georgiev (red.) 2016:** Georgiev, M. (red.) *Mitologiya na choveshkoto tyalo. Antropologichen rechnik*. Sofiya: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“.

- Георгиева 1980:** Георгиева, И. Обичаи при сватба. // *Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*. Ред. В. Хаджиниколов, М. Велева, Г. Георгиев, Д. Тодоров. София: Издателство на БАН, 390–411. **Georgieva 1980:** Georgieva, I. Obichai pri svatba. // *Pirinski kraj. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya*. Red. V. Hadzhinikolov, M. Veleva, G. Georgiev, D. Todorov. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 390–411.
- Геров:** Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 4. Пловдив: „Съгласие“, 1901. [Фототипно издание: София, 1978]. **Gerov:** Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 4. Plovdiv: „Saglasie“, 1901. [Fototipno izdanie: Sofiya, 1978].
- Гура 1990:** Гура, А. Първата брачна нощ в славянския сватбен обред. // *Български фолклор*, кн. 1, 29–41. **Gura 1990:** Gura, A. Parvata brachna nosht v slavyanskiya svatben obred. // *Balgarski folklor*, kn. 1, 29–41.
- Гура 2012:** Гура, А.В. *Брак и свадба в славянской народной культуре. Семантика и символика*. Москва: „Индрик“. **Gura 2012:** Gura, A.V. *Brak i svadba v slavyanskoj narodnoy kulture. Semantika i simbolika*. Moskva: „Indrik“.
- Даскалова 1996:** Даскалова, Н. Сватбени обичаи и обреди. // *Странджа. Материална и духовна култура. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания на България*. Ред. М. Черкезова, Р. Попов, С. Райчевски. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 270–292. **Daskalova 1996:** Daskalova, N. Svatbeni obichai i obredi. // *Strandzha. Materialna i duhovna kultura. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya na Balgariya*. Red. M. Cherkezova, R. Popov, S. Raychevski. Sofiya: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 270–292.
- Дражева 1986:** Дражева, Р. Сватбени обичаи и обреди. // *Пловдивски край. Етнографски и езикови проучвания*. Ред. Г. Михайлова. София: Издателство на БАН, 219–231. **Drazheva 1986:** Drazheva, R. Svatbeni obichai i obredi. // *Plovdivski kraj. Etnografski i ezikovi prouchvaniya*. Red. G. Mihaylova. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 219–231.
- Елчинова 1989:** Елчинова, М. Сватбената обредност в Михайловградско. // *Регионални проучвания на българския фолклор*. Т. 1: *От Тимок до Искър. Изследвания и материали*. Ред. Т. Тодоров, Р. Иванова, Л. Миков. София: Издателство на БАН, 108–124. **Elchinova 1989:** Elchinova, M. Svatbena obrednost v Mihaylovgradsko. // *Regionalni prouchvaniya na balgarskiya folklor*. Т. 1: *От Тимок до Искар. Изследвания и материали*. Red. T. Todorov, R. Ivanova, L. Mikov. Sofiya: Izdatelstvo na BAN, 108–124.
- ЛБР 1994:** Войнов, М., Милев, А. *Латинско-български речник*. София: Наука и изкуство. **LBR 1994:** Voynilov, M., Milev, A. *Latinsko-balgarski rechnik*. Sofiya: Nauka i izkustvo.
- Манкова 1982:** Манкова, Й. Традиционни сватбени и следсватбени обреди и обичаи във Врачанско от края на XIX и началото на XX в. // *Известия на музеите в Северозападна България*, т. 7, 129–151. **Mankova 1982:** Mankova, Y. Traditsionni svatbeni i sledsvatbeni obredi i obichai vav Vrachansko ot kraya na XIX do nachaloto na XX v. // *Izvestiya na muzeite v Severozapadna Balgariya*, t. 7, 129–151.
- Маринов 1981:** Маринов, Д. *Избрани произведения*. Т. 1: *Народна вяра и религиозни народни обичаи*. София: Наука и изкуство. **Marinov 1981:** Marinov, D. *Izbrani proizvedeniya*. Т. 1: *Narodna vyara i religiozni narodni obichai*. Sofiya: Nauka i izkustvo.

- Моллов 1988:** Моллов, С. *Традиционен бит, обичаи и вярвания в Габровско*. София: Отечествен фронт, 63–76. **Mollov 1988:** Mollov, S. *Traditsionen bit, obichai i vyarvaniya v Gabrovsko*. Sofiya: Otechestven front, 63–76.
- Николова 1999:** Николова, В. Сватбени обичаи и обреди. // *Ловешки край. Материална и духовна култура*. Ред. Г. Михайлова и П. Попов. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. 370–404. **Nikolova 1999:** Nikolova, V. Svatbeni obichai i obredi. // *Loveshki kray. Materialna i duhovna kultura*. Red. G. Mihaylova i R. Popov. Sofiya: Akademichni izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 370–404.
- Николова 2000:** Николова, В. „Сладка ракия“ в българской свадбѣ. // *Славяновѣдение*, № 6, 26–36. **Nikolova 2000:** Nikolova, V. „Sladkaya rakiya“ v bolgarskoy svadbe. // *Slavyanovedenie*, № 6, 26–36.
- Николова 2005:** Николова, В. Анатомия и митология. (Човешкото тяло в сватбения обред). // *Етнографски проблеми на народната култура*. Т. 7: *Пресичане на традиции*. Ред. Р. Попов и В. Николова. София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН, 94–126. **Nikolova 2005:** Nikolova, V. Anatomiya i mitologiya. (Choveshkoto tyalo v svatbeniya obred). // *Etnografski problemi na narodnata kultura*. Т. 7: *Presichane na traditsii*. Red. R. Popov i V. Nikolova. Sofiya: Institut za etnologiya i folkloristika s Etnografski muzej pri BAN, 94–126.
- СБНУ 5:** Дюлгеров, В. Свadbарски обичаи и песни от Пирдоп. // *СбНУ*, 1891, т. 5, 48–57. **SbNU 5:** Dyulgerov, V. Svadbarski obichai i pesni ot Pirdop. // *SbNU*, 1891, t. 5, 48–57.
- СБНУ 5:** Боянов, С. Свadbарски обичаи и песни от Разложко. // *СбНУ*, 1891, т. 5, 36–48. **SbNU 5:** Boyanov, S. Svadbarski obichai i pesni ot Razlozhko. // *SbNU*, 1891, t. 5, 36–48.
- СБНУ 37:** Захариев, Й. Каменица. (Женитба). // *СбНУ*, 1927, т. 37, 232–254. **SbNU 37:** Zahariev, Y. Kamenitsa. (Zhenitba). // *SbNU*, 1927, t. 37, 232–254.
- СБНУ 42:** Кепов, И. Народописни, животописни и езикови материали от село Бобошево, Дупнишко. (Женитба). // *СбНУ*, 1936, т. 42, 75–95. **SbNU 42:** Kepov, I. Narodopisni, zhitopisni i ezikovi materiali ot selo Boboshevo, Dupnishko. (Zhenitba). // *SbNU*, 1936, t. 42, 75–95.
- СБНУ 45:** Захариев, Й. Пиянец. Земя и население. (Женитба). // *СбНУ*, 1949, т. 45, 189–209. **SbNU 45:** Zahariev, Y. Piyanets. Zemya i naselenie. (Zhenitba). // *SbNU*, 1949, t. 45, 75–95.
- СБНУ 49:** Мартинов, А. Народописни материали от Граово. (Сватба в село Гърло, Брезнишко). // *СбНУ*, 1958, т. 49, 705–716. **SbNU 49:** Martinov, A. Narodopisni materiali ot Graovo. (Svatba v selo Garlo, Breznishko). // *SbNU*, 1958, t. 49, 75–95.
- Толстая 2000:** Толстая, С. Концептът за греха в славянската народна традиция. // *Български фолклор*, кн. 3, 16–28. **Tolstaya 2000:** Tolstaya, S. Kontseptat za greha v slavyanskata narodna traditsiya. // *Balgarski folklor*, кн. 3, 16–28.
- Толстой 1995а:** Толстой, Н. И. Вторичная функция обрядового символа. // Толстой, Н. И. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: „Индрик“, 167–184. **Tolstoy 1995a:** Tolstoy, N.I.

Vtorichnaya funktsiya obryadovogo simvola. // Tolstoy, N.I. *Yazik i narodnaya kultura. Ocherki po slavyanskoj mifologii i etnolingvistike*. Moskva: „Indrik“, 167–184.

Толстой 1995b: Толстой, Н.И. Из грамматики **славянских обрядов**. // Толстой, Н.И., *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: „Индрик“, 63–77. **Tolstoy 1995b:** Tolstoy, N.I. Iz grammatiki slavyanskih obryadov. // Tolstoy, N.I. *Yazik i narodnaya kultura. Ocherki po slavyanskoj mifologii i etnolingvistike*. Moskva: „Indrik“, 63–77.

Узенёва 2010: Узенёва, Е.С. *Болгарская свадьба: этнолингвистическое исследование*. Москва: „Индрик“. **Uzeneva 2010:** Uzeneva, E.S. *Bolgarskaya svadba: etnolingvisticheskoe issledovanie*. Moskva: „Indrik“.

Филипова-Байрова 1969: Филипова-Байрова, М. *Гръцки заемки в съвременния български език*. София: Издателство БАН. **Filipova-Bayrova 1969:** Filipova-Bayrova, M. *Gratski zaemki v savremenniya balgarski ezik*. Sofiya: Izdatelstvo BAN.

Христов 1996: Христов, П. Обредното обозначение на нерегламентираното зачеване в западнобългарската сватба. // *Българска етнология*, № 4, 62–72. **Hristov 1996:** Hristov, P. Obredното oboznachenie na nereglamentiranoto zachevane v zapadnobalgarskata svatba. // *Balgarska etnologiya*, № 4, 62–72.

Цанева 1994: Цанева, Е. Сватбени обреди и обичаи. // *Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура*. Ред. Р. Попов и С. Гребенарова. София: Етнографски институт с музей при БАН, 146–190. **Tsaneva 1994:** Tsaneva, E. Svatbeni obredi i obichai. // *Rodopi. Traditsionna narodna duhovna i sotsialnonormativna kultura*. Red. R. Popov i S. Grebenarova. Sofiya: Etnografski institut s muzey pri BAN, 146–190.

Niebrzegowska-Bartmińska 2007: Niebrzegowska-Bartmińska, S. *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Stomma 1976: Stomma, L. Mit Alkmeny. // *Etnografia Polska*, t. XX, z. 1, 99–110.

Tokarska, Wasilewski, Zmysłowska 1982: Tokarska, J., Wasilewski, J.S., Zmysłowska, M. Śmierć jako organizator kultury. // *Etnografia Polska*, t. XXVI, z. 1, 79–114.